

VILIJA GRINCEVIČIENĖ
Lithuanian University of Education Sciences

Kształtowanie orientacji aksjologicznych w rodzinie i w szkole w opinii nastolatków

A Teenager's reflection on formation of the value orientations
in the family and at school

Abstract: Family and school – the most important social institutions in which the young generation is prepared to live in tomorrow's society. Analysis of the research revealed that in the period of age from 14 to 19 the most important values is considered as: empathy, perfection, justice, self-improvement, self-esteem, security, acceptance, courage, knowledge, creativity, competitiveness, friendship, cooperation, responsibility and altruism. Family, which successfully trains and educates such values as *security, justice, altruism, empathy, self-esteem*, enable the young generation to develop social competence. The main values conveyed in the school- *competitiveness, education, co-operation, friendship, recognition*. Looking at the situation from a range of competencies, a school distinguished by communication, learning to learn skills and personal development. A closer interaction between school and family accelerate the positive socialization process of young generation and guarantee the further development of the formation process of value orientations (personality development).

Keywords: family, values, school, value orientations, teenagers.

Wprowadzenie

Rodzina i szkoła są najważniejszymi instytucjami społecznymi, w których młode pokolenie przygotowuje się do przyszłego życia w społeczeństwie. Harmonijna, zgodna działalność rodziny i szkoły stanowi najlepszą gwaran-

cję tego, że dzieci przejmą prawdziwe wartości, właściwie będą internalizować i realizować w swej codzienności zasady moralne, i wartości. Odmienne poglądy rodziny i szkoły wobec wartości, nieskoordynowane działania w trakcie kształtowania orientacji na system wartości, mogą w dużym stopniu utrudnić proces socjalizacji dzieci i młodzieży. S. Šalkauskis¹ podkreślał, że właściwie szkoła, nie ktoś inny, powinna być piastunką ogniska rodzinnego, kontynuatorką tradycji, nauczyciel zaś – osobą upoważnioną i godną zaufania, która działania wychowawcze powinna uzgadniać z wychowaniem rodzinnym, które dzieci otrzymują od swoich rodziców.

Pamiętać należy o tym, iż orientacja człowieka wobec systemu wartości ujawnia się w jego zachowaniu. Wartości zinternalizowane w odpowiedni sposób programują działalność jednostki, określają jej czynności i trajektorie zachowania, a także świadczą o społeczeństwie, do którego człowiek należy, o dojrzałości, kulturze i ideologii. Co uznaje się za wartość? Kwestie związane z wartościami egzystencjalnymi i podstawami gnoseologicznymi stanowią obiekt dociekań różnych nurtów filozoficznych (realizmu, idealizmu, humanizmu, sceptycyzmu, subiektywizmu, obiektywizmu i innych), inaczej rozkłada akcenty kultura, religia, system polityczny kraju, ekonomiczny, a zwłaszcza oświatowy. Oświata ma wielki wpływ na zachowanie tożsamości narodowej, na pielęgnowanie wartości i przekazanie ich młodemu pokoleniu, wartości nadają sens życiu ludzkiemu, życie społeczeństwa czynią harmonijnym i solidarnym, państwa – postępowym i bezpiecznym. Oświata najlepiej spełnia swoją misję, kiedy jej rozwój wyprzedza ogólny rozwój społeczeństwa lub przebiega równoległe – kiedy nie tworzy się tzw. „efekt nożyc”. Źródło oświaty jako procesu zawsze kryje się w rodzinie. Dziecko, przychodząc do szkoły, przynosi bardziej lub mniej ukształtowaną w rodzinie swoistą orientację na system wartości. Misja szkoły (w szerokim znaczeniu tego słowa) polega na rozwijaniu nabytych w instytucji socjalizacji pierwotnej – rodzinie – orientacji na system wartości na poziomie ilościowym i jakościowym.

Orientacja na system wartości to nabyta umiejętność świadomego kontrolowania działalności i zachowania zgodnie z przekonaniem, normami moralnymi i perspektywami życiowymi, umiejętność oddzielenia tego, co jest pozbawione wartości i nieprzyjazne życiu jednostki i społeczeństwa².

Refleksja – (łac. *reflexio* ‘odgięcie’): 1. Sposób myślenia, kiedy jednostka potrafi krytycznie analizować, uświadamia sobie swoje myśli, formy, hipo-

¹ S. Šalkauskis, *Bendrosios pedagogikos pagrindai*, Kaunas 1936.

² L. Jovaiša, *Enciklopedinis edukologijos žodynas*, Vilnius 2007, s. 326.

tezy i nadaje im sens, zdaje sobie sprawę ze struktury swojego świata wewnętrznego i jego osobowości. Wyróżnia się potrójną refleksję: 1) elementarną – rozważania nad znaczeniem, nad granicami swojej wiedzy i swoich zachowań; 2) naukową – krytyczne podejście do wiedzy, rezultatów badań będące wynikiem zastosowania metod charakterystycznych dla danej dziedziny naukowej; 3) filozoficzną – świadome rozważania nad bytem, kulturą, istotą myślenia, możliwymi powiązaniem³.

J. Vaitkevičiaus⁴ zaznaczał, że jednostka internalizuje wartości przez swój światopogląd – to ogólna filozofia życia, najszersze rozumienie świata przez człowieka i odnalezienie w nim swojego miejsca oraz nadanie sensu swojemu istnieniu dzięki wiedzy, zasadom, ideałom, marzeniom. Światopogląd łączy świadomość człowieka z doświadczeniem, nauką, z rzeczywistością widzianą przez pryzmat sztuki, świat tworzy jednolity system i w centrum tego systemu znajduje się człowiek z sensem swojego życia, bytem i egzystencją. Formowanie światopoglądu w zasadzie odbywa się również w domu.

W trakcie reformy systemu edukacyjnego na Litwie, zwłaszcza jego podstawowego segmentu, jakim jest *ogólnokształcąca szkoła średnia*, dążono do wykształcenia jednostki samodzielnej, twórczej, która już w szkole w najwyższym stopniu potrafi się wykazać swoimi umiejętnościami i która potrafi refleksyjnie myśleć. W celu osiągnięcia zamierzonych rezultatów odpowiednio modelowano treści nauczania (*czego uczyć?*), strukturę, rozwiązywano problemy związane z organizacją procesu nauczania (*jak uczyć?*), układano partnerskie stosunki, oparte na zasadach demokracji, pomiędzy uczestnikami procesu nauczania – uczniami, nauczycielami, rodzicami. Dążono ku temu, żeby rodzina wychowanka bezpośrednio uczestniczyła w procesie nauczania, żeby rodzice lub opiekunowie ucznia stali się istotną częścią społeczności szkolnej, w sposób ukierunkowany kształtowali w młodym pokoleniu odpowiednie orientacje na system wartości.

Dokonanie obiektywnej oceny zmian struktury systemu przeprowadzonych w trakcie reformy oświatowej możliwe jest jedynie wówczas, jeżeli się okaże, że założenia reformy sprawdziły się w praktyce. W związku z tym bardzo ważne w zaistniałej sytuacji są opinie uczestników procesu nauczania, dzięki którym można ocenić efektywność modelowania procesu nauczania oraz pokazać, że współpraca rodziny ze szkołą pomaga uczniowi odnaleźć się w dynamicznej przestrzeni społecznej i kulturalnej. Dopiero po zbadaniu obustronnych relacji możliwe jest dalsze projektowanie lub modelowa-

³ Tamże, s. 245.

⁴ J. Vaitkevičiaus, *Socialinės pedagogikos pagrindai*, Vilnius 1995, s. 88–103.

nie procesu nauczania, tj. odpowiednie jego korygowanie. Ocena refleksji uczniów (zwłaszcza nastolatków) nad kształtowaniem orientacji na system wartości w rodzinie i szkole częściowo ukazuje również efektywność działania modelu edukacyjnego w skali krajowej.

Problematyką kształtowania orientacji na system wartości w rodzinie i szkole zajmowali się i nadal się zajmują naukowcy litewscy i zagraniczni⁵: V. Aramavičiūtės (2005), Z. Bajoriūnas (2004), K. Miškinis (2003), R. Vasiliauskas (2005), I. Leliūgienė (2003), V. Černius (2006), J. Jovaiša (2007), M. Fullan (2007) i inni. Wyniki badań świadczą o tym, że powyższa problematyka jest aktualna: procesowi kształtowania orientacji na system wartości w rodzinie i szkole nadal poświęca się zbyt mało uwagi. Zwłaszcza w krajach, które doświadczyły okupacji, w której wyrosło niejedno pokolenie. Litwa nie stanowi pod tym względem wyjątku. W ciągu dziesięcioleci wpajano obcą ideologię, wdrażany wypaczony system wartości utrudnił proces socjalizacji kilku pokoleń.

Objekt badań – ukaza nie refleksji nastolatków nad kształtowaniem orientacji na system wartości w ich rodzinie i szkole.

Instrumentarium badawcze

Badania wykonano w 2012 roku. Geografia badań: Wilno, Kowno, Kłajpeda. W badaniach uczestniczyło 153 uczniów klas 8–12 w wieku 14–19 lat.

Podczas gromadzenia danych pierwotnych zastosowano metodę ankietowania. Analiza statystyczna danych oparta została głównie na statystyce opisowej, dane przetwarzano z użyciem programu Windows SPSS 10.0/. W badaniach zastosowano metodę przedziału ufności statystyki matematycznej.

Dane o respondentach

Podział respondentów według klas: klasa 8 – 10 proc. (15 uczniów); klasa 9 – 17 proc. (26 uczniów); klasa 10 – 23 proc. (35 uczniów); klasa 11 – 34 proc.

⁵ V. Aramavičiūtė, *Auklėjimas ir dvasinė asmenybės branda*, Vilnius 2005; Z. Bajoriūnas, *Šeimos ugdymo mokslas ir praktika*, Vilnius 2004; L. Jovaiša, *Enciklopedinis edukologijos žodynas*, Vilnius 2007; I. Leliūgienė, *Socialinė pedagogika*, Kaunas 2003; K. Miškinis, *Šeima žmogaus gyvenime*, Kaunas 2003; R. Vasiliauskas, *Vertybių pedagogika*, Vilnius 2005; V. Černius, *Žmogaus vystymosi kelias. Nuo vaikystės iki brandos*, Chicago 2006; M. Fullan, *The New Meaning of Educational Change*, Atlanta 2007.

(52 uczniów); klasa 12 – 16 proc. (25 uczniów). Średni wiek respondentów – 17 lat. Badani należą do starszej grupy nastolatków⁶.

Podział respondentów według płci: większość (80 proc. 122 uczniów) stanowią osoby płci żeńskiej, pozostali – płci męskiej (20 proc. 31 uczniów).

Podział respondentów ze względu na miejsce zamieszkania: 40 proc. (61 uczniów) w okresie badań mieszkało w Kownie, 35 proc. (53 uczniów) – w Wilnie, 25 proc. (39 uczniów) – w Kłajpedzie.

Wyniki badań i ich analiza

W trakcie badań zostały ujawnione typy wartości (ogólnoludzkie, niepodważalne i niepełne, czasowe) oraz ich wizualne manifestacje w okresie dojrzewania młodzieży. Z podanego spisu wartości respondenci wybrali piętnaście, ich zdaniem najważniejszych. Mieli również możliwość uzupełnienia tego spisu poprzez wpisanie jednej lub kilku istotnych dla nich wartości, jeżeli na podanej liście one się nie znalazły. Analiza uzyskanych danych ujawniła, że młodzież w wieku 14–19 lat za najważniejsze wartości uznaje: *empatia, doskonalenie się, sprawiedliwość, samorozwój, poczucie własnej godności, bezpieczeństwo, uznanie, odwagę, naukę, kreatywność, konkurencyjność, przyjaźń, współpracę, odpowiedzialność, altruizm*. Jednakże role rodziny i szkoły w kształtowaniu orientacji na system wartości są odmienne. Respondenci wskazali, że rodzina bardziej przyczynia się do kształtowania takich wartości, jak: *bezpieczeństwo, sprawiedliwość, altruizm, empatia, poszanowanie własnej godności*, w szkole zaś na pierwszy plan wysuwane są *konkurencyjność i nauka*. Zatem, instytucja rodziny buduje podstawy rozwoju jednostki (socjalizacja pierwotna), natomiast szkoła (w szerokim znaczeniu) pełni funkcje socjalizacji wtórnej. Jak stwierdza Kvietkienė⁷, rodzina jest centrum życia społecznego, ogniwem wiążącym jednostkę ludzką z innymi grupami społecznymi, rodzina przekazuje dziecku podstawowe wartości, normy i wzory zachowań.

Ilościowa i jakościowa orientacja na system wartości w rodzinie w dużym stopniu warunkuje proces socjalizacji dziecka w szkole. Młode pokolenie ukształtowane w rodzinie wartości o charakterze ponadczasowym przenosi do przestrzeni socjalizacji wtórnej – do szkoły. Na podstawie oceny

⁶ D. Beresnevičienė, *Mokymosi motyvacijos raida suaugusiojo amžiuje//X-ojo pasaulio lietuvių mokslo ir kultūros simpoziumo darbai*, Chicago 1997, s. 12–18.

⁷ G. Kvietkienė, *Pozityvioji socializacija*, VPU 2005, s. 102.

(po zestawieniu i porównaniu) refleksji nastolatków wobec systemu wartości kształtowanych w rodzinie i w szkole można również sądzić o sytuacji edukacyjnej społeczeństwa (patrz Tab. 1).

Tabela 1. Opinie nastolatków o kształtowaniu orientacji aksjologicznych w rodzinie i szkole

Wartości	Stwierdzenia (procenty i przedział ufności z dokładnością do 95 proc.)	
	Kształtowane w rodzinie	Kształtowane w szkole
Empatia	45,2 [37,3–53,1]	18,1 [12,0–24,2]
Doskonalenie się	24,0 [17,2–26,5]	30,6 [23,3–37,9]
Sprawiedliwość	51,0 [43,1–58,9]	23,6 [16,9–30,3]
Samorozwój	26,1 [19,1–33,1]	27,5 [20,4–34,6]
Poczucie własnej godności	42,8 [35,0–50,6]	20,5 [14,1–26,9]
Bezpieczeństwo	61,5 [53,8–69,2]	17,2 [11,2–23,2]
Uznanie	28,0 [20,9–35,1]	35,6 [28,0–43,2]
Odwaga	28,1 [21,0–35,2]	20,0 [13,7–26,3]
Nauka	34,3 [26,8–41,8]	39,5 [31,8–47,2]
Kreatywność	23,3 [16,6–30,0]	35,0 [27,4–42,6]
Konkurencyjność	9,4 [4,8– 4,0]	71,4 [64,2–78,6]
Przyjaźń	35,4 [27,8–43,0]	35,7 [28,1–43,3]
Współpraca	17,8 [11,7–23,9]	38,0 [30,3–45,7]
Odpowiedzialność	40,7 [32,9–48,5]	31,8 [24,4–39,2]
Altruizm	47,6 [39,7–55,5]	18,0 [11,9–24,1]

Źródło: opracowanie własne.

Wyniki badań świadczą, że w rodzinie pielęgnuje się i przekazuje się dzieciom takie wartości, jak: *bezpieczeństwo, sprawiedliwość, altruizm, empatię, poczucie własnej godności*. Istnieją tam odpowiednie warunki zapewniające młodemu pokoleniu kształtowanie kompetencji społecznych, które mają bezpośredni wpływ na proces formowania nawyków społecznych, dzięki którym nabywa się umiejętności wyrażania uczuć, umiejętności usłyszenia, słuchania i wysłuchania innego człowieka, umiejętności niesienia pomocy innym, nie oczekując przy tym żadnej korzyści, umiejętności poszanowania innych, zrozumienia czyjegoś położenia i uczuć.

W szkole kształtowane są najważniejsze wartości – *konkurencyjność, nauka, współpraca, przyjaźń, uznanie*. Z powyższego wynika, że rola szkoły polega przede wszystkim na kształtowaniu kompetencji komunikacyjnych, umiejętności uczenia się i osobowych. Celem kompetencji komunikacyjnej jest wychowanie jednostki, która potrafi skutecznie nawiązywać i utrzymywać kontakt oraz współdziałać w różnych sytuacjach komunikacyjnych. Celem kompetencji „umiejętność uczenia się” jest wychowanie jednostki odpowiedzialnej za swoją wiedzę, która potrafi organizować własny proces uczenia się dzięki posiadaniu potrzebnych umiejętności uczenia się i jest dobrze przygotowana do uczenia się przez całe życie. Cel kształcenia kompetencji osobowych – wychowanie człowieka kreatywnego, pozytywnie myślącego, szanowanego, sumiennego, który potrafi pokonać różne trudności, odpowiedzialnego za swoje życie.

Po zestawieniu wymienionych przez nastolatków orientacji wobec kształtowanych wartości w rodzinie i w szkole staje się oczywiste, że są one zarówno integralne, jak i różne. Integralne, ponieważ w rodzinie i szkole kształtuje się identyczne postawy wobec wartości. Różne, ponieważ wartości kształtowane w rodzinie i szkole różnią się gradacją: w hierarchii wartości w rodzinie dominuje *bezpieczeństwo* (61,5 proc.), w szkole zaś *bezpieczeństwu* jako wartości udziela się o wiele mniej uwagi (17,2 proc.) i in. Oczywiście jest, że wymienione wyżej sytuacje wpływające na proces kształtowania wartości są uwarunkowane kilkoma czynnikami. Jednym z nich może być współdziałanie rodziny ze szkołą. W aktach normatywnych i dokumentach strategicznych⁸ reglamentujących system oświatowy stwierdza się, że szkoła powinna podtrzymywać kontakt i nawiązać bliską współpracę z rodziną ucznia w celu uzgadniania treści nauczania, organizacji procesu dydaktycznego, ustalenia podstawowych zasad dotyczących kształtowania orientacji wobec systemu wartości. Badania wykazały, że współdziałanie rodziny ze szkołą nie jest na pożądanym poziomie: rodzice/opiekunowie uczniów nie poczuwają się częścią składową społeczności szkolnej.

Jedną z funkcji wychowawcy klasowego jest podtrzymywanie stałego kontaktu z rodzicami ucznia. Z badań wynika⁹, że większość rodziców utrzymuje ze szkołą kontakt sporadyczny, który ogranicza się raczej do zebrań. Jednakże rodzice mają chęć i możliwość aktywniej uczestniczyć w projektowaniu i modelowaniu podstawowych aspektów procesu nauczania. Rodzice nie są obojętni wobec zmian zachodzących w systemie oświatowym i życzą sobie, żeby

⁸ Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas, 2011 m. kovo 17 d. Nr XI–1281; Valstybinė švietimo strategija 2003–2012 m.

⁹ V. Grincevičienė, *Mokyklos kaitos erdvės ir linkmės*, Vilnius 2010, s. 16.

organizatorzy procesu nauczania wysłuchali ich przemyśleń, propozycji i brali je pod uwagę w swoich działaniach. Jednak w zaistniałej sytuacji rodzice nie podejmują się roli inicjatora: wspólnota nauczycielska prawnie posiadająca status lidera powinna poszukiwać sposobów i metod sprzyjających zacieśnieniu współpracy szkoły ze społeczeństwem. Ze szkołą konsekwentnie współpracuje zaledwie co czwarty – piąty respondent, do placówki wychowawczej wstępuje tylko co piąty – szósty rodzic lub opiekun, *kiedy jest potrzeba* (patrz Tab. 2).

Tabela 2. Współdziałanie rodziny (rodziców uczniów) ze szkołą

Stwierdzenia (procenty i przedział ufności z dokładnością do 95 proc.)	
Utrzymuję częste kontakty	22,0 proc. [18,8–25,4]
Bywam na zebraniach rodzicielskich	56,0 proc. [52,2–59,8]
Bywam tylko wówczas, kiedy mam sprawy	18,7 proc. [15,7–31,7]
Ze szkołą prawie nie utrzymuję kontaktu	2,3 proc. [1,1 –3,5]
Brak odpowiedzi	1,0 proc. [0, 2–1,8]

Źródło: opracowanie własne.

Z badań wynika, że istnieje zależność między płcią respondentów, wykształceniem a ich współpracą ze szkołą: kobiety utrzymują ściślejszy kontakt ze szkołą, rodzice z wyższym wykształceniem – raczej sporadyczny. Analiza poglądów rodziców/opiekunów na temat procesu dydaktycznego wykazała, że budzi niepokój rodziców zbyt duże obciążenie, objętość prac domowych, nieodpowiednio zorganizowana działalność pozalekcyjna, skomplikowane stosunki łączące nauczycieli z uczniami, brak wyraźnej zgodności w kształtowaniu orientacji na określony system wartości.

Oczywiste jest, że ściślejsza więź szkoły i rodziny mogłaby w pewnym stopniu przyspieszyć proces socjalizacji młodego pokolenia oraz odpowiednio go ukierunkować, natomiast procesowi kształtowania orientacji na system wartości (rozwój jednostki) zapewnić harmonijny rozwój. Nauczyciel dzięki kontaktom z rodziną ucznia lepiej i prędzej poznaje swoich uczniów. Poznanie uczniów – konieczny warunek organizacji procesu nauczania we wszystkich jego płaszczyznach.

Wnioski

1. Rodzina – instytucja socjalizacji pierwotnej. Rodzina bezpośrednio oddziałuje na dziecko, jak również na każdego członka rodziny, we wszyst-

kich dziedzinach życia. W rodzinie człowiek zaspokaja wszystkie swoje potrzeby, kształtuje swój światopogląd, orientację na określony system wartości (ogólnoludzkie, niepodważalne i niepełne, czasowe), kompetencje ogólne.

2. Rodzina z wysoką skutecznością i dostatecznym powodzeniem kształtuje takie wartości, jak: *bezpieczeństwo, sprawiedliwość, altruizm, poszanowanie własnej godności*, zapewnia młodemu pokoleniu dobre warunki do kształtowania kompetencji społecznych. Najważniejsze wartości kształtowane w szkole to: *konkurencyjność, nauka, obcowanie, przyjaźń, uznanie*. Szkoła gwarantuje młodemu pokoleniu odpowiednie możliwości do kształtowania kompetencji komunikacyjnych, umiejętności uczenia się i osobowych.
3. Rodzina i szkoła – podstawowe instytucje socjalizacyjne, które pomagają wyposażać ucznia w kompetencje konieczne do życia w społeczeństwie wiedzy, tj. ukształtować odpowiednie orientacje na system wartości. Ukierunkowana i uzgodniona działalność rodziny i szkoły dodatkowo wpływa na proces socjalizacji młodego pokolenia. Wszechstronna i ścisła współpraca rodziców (rodziny) ze szkołą jest naszym dążeniem, której rozwój w dużej mierze zależy od ogólnego poziomu edukacyjnego społeczeństwa.

Tłumaczenie z języka litewskiego: Barbara Dvilevič

Bibliografia

- Aramavičiūtė V., *Auklėjimas ir dvasinė asmenybės branda*, Vilnius 2005.
- Bajoriūnas Z., *Šeimos ugdymo mokslas ir praktika*, Vilnius 2004.
- Beresnevičienė D., *Mokymosi motyvacijos raida suaugusiojo amžiuje//X-ojo pasaulio lietuvių mokslo ir kultūros simpoziumo darbai*, Chicago 1997.
- Bitinas B., *Hodegetika*, Vilnius 2004.
- Černius V., *Žmogaus vystymosi kelias. Nuo vaikystės iki brandos*, Chicago 2006.
- Fullan M., *The New Meaning of Educational Change*, Atlanta 2007.
- Jovaiša L., *Enciklopedinis edukologijos žodynas*, Vilnius 2007.
- Grincevičienė V., *Mokyklos kaitos erdvės ir linkmės*, Vilnius 2010.
- Leliūgienė I., *Socialinė pedagogika*, Kaunas 2003.
- Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas*, 2011 m. kovo 17 d. Nr XI–1281.
- Kvietkienė G., *Pozityvioji socializacija*, VPU, 2005.
- Miškinis K., *Šeima žmogaus gyvenime*, Kaunas 2003.
- Šalkauskis S., *Bendrosios pedagogikos pagrindai*, Kaunas 1936.
- Vaitkevičiaus J., *Socialinės pedagogikos pagrindai*, Vilnius 1995.
- Vasiliauskas R., *Vertybių pedagogika*, Vilnius 2005.
- Valstybinė švietimo strategija 2003–2012 m.*